

סדרת ניירות מדיניות

דפוסי ההוצאה על מזון בישראל

דב צ'רניחובסקי ואיתן רגב

נייר מדיניות מס' 2014.16

PATTERNS OF EXPENDITURE ON FOOD IN ISRAEL

Dov Chernichovsky and Eitan Regev

Policy Paper No. 2014.16

* * *

הדעות המובאות להלן הן של המחברים ואינן בהכרח משקפות את דעות מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

מותר לצטט קטעי טקסט קצרים – שאינם עולים על שתי פסקאות – ללא הסכמה מפורשת, ובלבד שיינתן אזכור מלא למקור הציטוט.

דפוסי ההוצאה על מזון בישראל

דב צ'רניחובסקי ואיתן רגב*

תקציר

סוגיית אי הביטחון התזונתי ניצבת בראש סדר היום הציבורי בישראל. פרק זה מנסה להגדיר הוצאה נורמטיבית לנפש למזון בישראל, כזו שאינה לוקה בחסר אך גם אינה בגדר מותרות. כמו כן מתחקה הפרק אחר הרכב ההוצאה למזון על פי רמות הכנסה, כדי לעמוד על ההשלכות האפשריות של מבנה ההוצאה על התזונה. בכך מנסה הפרק לסייע לגיבוש מדיניות שתקל את המצוקה של משקי הבית שאינם מסוגלים לעמוד בהוצאה הנורמטיבית. מן הממצאים עולה כי ההוצאה הנורמטיבית על מזון לנפש בישראל – אשר אינה כוללת הוצאות על ארוחות מחוץ לבית ועל משקאות חריפים – עומדת על כ-600 שקלים בחודש. למשפחות בעשירון התחתון חסרים בממוצע כ-170 שקלים לחודש לנפש כדי להגיע לסכום הוצאה זה, ואילו משפחות בעשירון השני חסרות כ-90 שקלים לנפש. כמו כן, נמצא כי יש הבדלים במידת הוויתור על קבוצות מזון שונות במקרה הצורך: עם ירידת ההכנסה לנפש נוטים משקי בית לשמור על רמת הוצאה יציבה יחסית על בשר ועופות, לחם ומוצרי בצק ושמנים צמחיים, אך נוטים לוותר על צריכת ביצים, חלב ומוצרי, ובמיוחד על צריכת ירקות ופירות, שהם הבסיס לתזונה ים תיכונית נכונה.

* פרופ' דב צ'רניחובסקי, ראש תכנית מדיניות הבריאות במרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, יו"ר המועצה הלאומית לביטחון תזונתי, המחלקה לניהול מערכות בריאות באוניברסיטת בן-גוריון בנגב; איתן רגב, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, דוקטורנט בחוג לכלכלה באוניברסיטה העברית בירושלים.

מבוא

סוגיית אי הביטחון התזונתי נדונה רבות בישראל, בהקשר של עוני ובכלל. לפי נתוני המוסד לביטוח לאומי, כ-320 אלף בתי אב בישראל – קרוב למיליון איש – סובלים מאי ביטחון תזונתי (אנדבלד ואחרים, 2012). המועצה הלאומית לביטחון תזונתי מעריכה כי במבחני זכאות אובייקטיביים, כ-110 אלף בתי אב זכאים לתמיכה ברכישת מזון (המועצה הלאומית לביטחון תזונתי, 2013). גם דוח מבקר המדינה שפורסם לאחרונה מתייחס למחויבות המדינה לנושא (מבקר המדינה, 2014).

פרק זה מנסה לבחון את הנושא על פי נתוני סקר הוצאות משקי הבית לשנת 2011 של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ועל ידי כך לסייע לגבש מדיניות להקלת המצוקה באמצעות הגדרת הוצאה מינימלית נורמטיבית למזון לנפש בישראל. הוצאה כזו צריכה להיות מספקת, אך לא בבחינת מותרות, מנקודת המבט של כלל ציבור הצרכנים.¹ לאחר שתוגדר רמה נורמטיבית, יהיה קל יותר לבחון את היקפי אי הביטחון התזונתי בישראל ואת מאפייניו, במונחי הוצאה על מזון, ולטפל בו בכלים המתאימים הקשורים להבטחת הכנסות ולמחירי מזון.

1. ההוצאה על מזון בישראל

ההוצאה הממוצעת למזון לנפש בישראל עומדת על כ-800 שקלים בחודש, וההוצאה הממוצעת למשק בית היא 2,260 שקלים. סכום זה עומד על 17.1 אחוז מסך ההכנסה הנקייה של משק הבית ו-21.4 אחוז מסך ההוצאה הכללית של משקי בית.² בהתפלגות בין מרכיבי המזון, ההוצאה על ירקות ופירות היא סעיף ההוצאה הגבוה ביותר: 18 אחוז מסך הוצאות המזון. לאחר מכן מדורגת ההוצאה על ארוחות מחוץ לבית (כ-17 אחוז). ההוצאות על הקבוצות בשר ועופות; ביצים, חלב ומוצריו; ולחם, דגנים ומוצרי בצק עומדות בהתאמה על כ-15, 14, ו-13 אחוז מסך ההוצאה על מזון (תרשים 1).

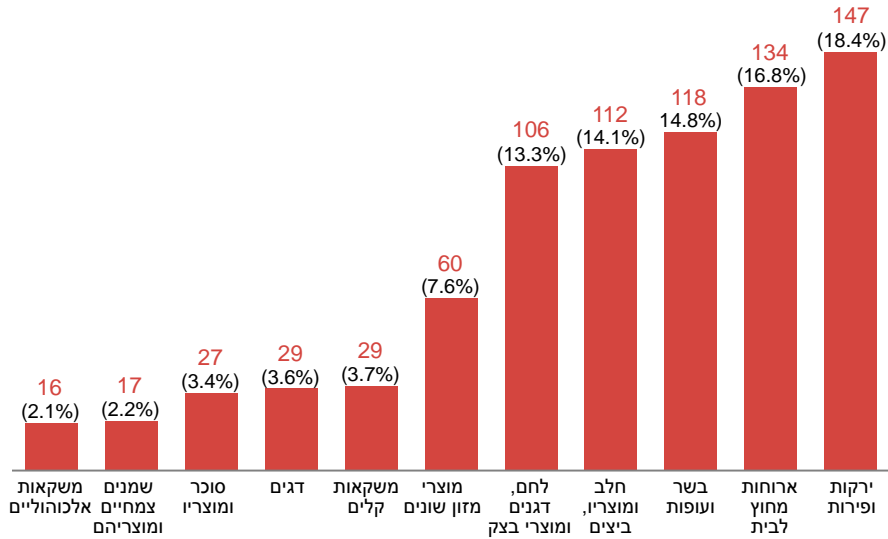
¹ הגדרה על פי נקודת מבט סובייקטיבית עומדת ביסוד הגדרת עוני יחסי – לעומת עוני מוחלט, הנקבע על פי רמת ההכנסה (צ'רניחובסקי ונבון, 2012). הגדרה זו נכונה גם לגבי אי ביטחון תזונתי.

² הכנסה והוצאה כספית נטו (לא כולל הכנסות בעין, כלומר הטבות שהן שוות ערך כספי, והוצאות בגין בעלות על דירה).

תרשים 1

הוצאות מזון חודשיות לנפש לפי סעיפי הוצאה

בשקלים וכאחוז מסך ההוצאה של משקי בית על מזון, 2011

מקור: דב צ'רניחובסקי ואיתן רגב, מרכז טאוב נתונים: סקר הוצאות משקי בית של הלמ"ס, 2011

התפלגות ההוצאה על מזון לפי רמת הכנסה

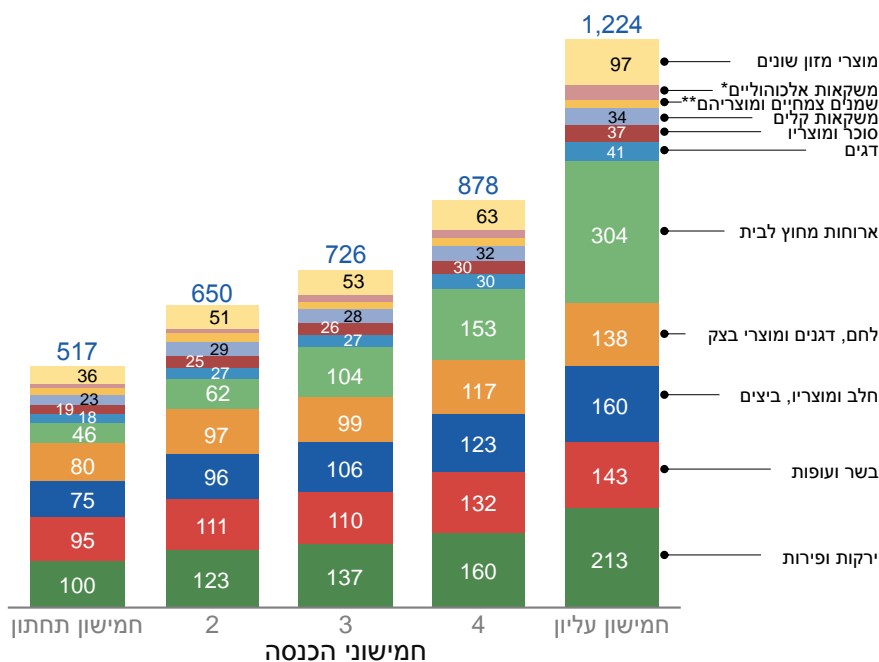
ההוצאה לנפש על מזון בחמישון ההכנסה התחתון עומדת על 517 שקלים בחודש.³ בחמישון העליון ההוצאה עומדת על 1,224 שקלים לחודש, כלומר, פי 2.4 מהחמישון התחתון⁴ (תרשים 2). כצפוי, בחמישון ההכנסה הנמוכים ההוצאות על מזון הן חלק גדול יותר הן מההכנסה והן מההוצאה: משקי הבית המשתייכים לחמישון התחתון מוציאים כ-36.5 אחוז מהכנסתם על מזון – פי 3.5 ממשקי בית בחמישון העליון,

³ הפרק יתבסס לחלופין על חמישוני או עשירוני הכנסה כביטוי להתפלגות ההכנסות, על פי העניין הנדון והרזולוציה הנדרשת.

⁴ יש לזכור כי ההבדלים בין החמישוני בהוצאה על מזון אינם בהכרח מייצגים הבדלים בכמויות המזון שנצרך; הם תלויים גם במחירי המזון, לרבות סוגים שונים של מזונות באותה קבוצה (למשל לחם מסוגים שונים). עם זאת, ההנחה היא שקיים מתאם מסוים בין גודל ההוצאה לכמויות המזון שנרכשות, במיוחד כשמשווים את ההוצאה על כל אחת מקבוצות המזון בחמישוני שונים.

המוציאים כ-11.2 אחוז מהכנסתם על מזון (תרשים 3). התפלגות ההוצאה לפי קטגוריות מגלה כי משקי הבית בחמישון העליון נוטים להוציא סכומים גדולים יחסית על ארוחות מחוץ לבית, בעוד שבקרב החמישונים התחתונים (3–1) הוצאה זו קטנה יחסית. גם ההוצאה על מוצרי מזון כמו פירות וירקות, ביצים ומוצרי חלב, לחם, דגנים ומוצרי בצק בחמישון העליון גבוהה יחסית לחמישון התחתון – פערי הוצאה של 113 אחוז, 113 אחוז ו-73 אחוז, בהתאמה.

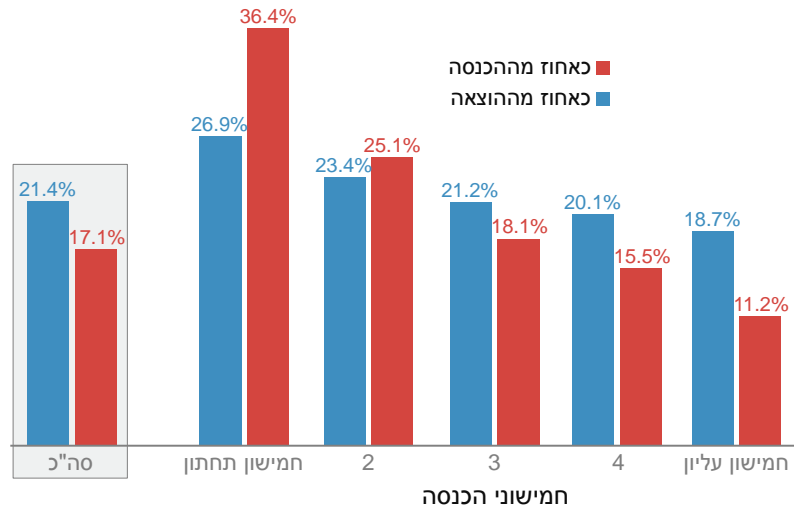
תרשים 2
הוצאות מזון לנפש לפי חמישוני הכנסה
בשקלים, 2011

* ההוצאה על משקאות אלכוהוליים (בשקלים): חמישון עליון (32); חמישון 4 (18), חמישון 3 (13), חמישון 2 (9), חמישון תחתון (9)
 ** ההוצאה על שמנים צמחיים ומוצריהם (בשקלים): חמישון עליון (19); חמישון 4 (17), חמישון 3 (18), חמישון 2 (18), חמישון תחתון (14)

מקור: דב צ'רניחובסקי ואיתן רגב, מרכז טאוב נתונים: סקר הוצאות משקי בית של הלמ"ס, 2011

תרשים 3
הוצאות על מזון כאחוז מההכנסות ומההוצאות*
 למשק בית, לפי חמישוני הכנסה, 2011

* הכנסות כספיות והוצאות כספיות נטו (ללא הכנסה בעין).

מקור: דב צ'רניחובסקי ואיתן רגב, מרכז טאוב
 נתונים: סקר הוצאות משקי בית של הלמ"ס, 2011

"ההוצאה ההכרחית" על מזון

ההוצאה על מזון מגוונת, וכוללת קניית מוצרי יסוד לצד הוצאה על מה שיכול להיות מוגדר כמותרות, כמו ארוחות במסעדות או קניית מוצרי מזון שעשויים להיחשב יוקרתיים. כדי לנסות לעמוד על מידת הנחיצות או ההכרחיות של הוצאה על מזון, על סעיפיה השונים, מנקודת המבט של משק בית ממוצע בישראל, נבדקה השפעתם של הכנסת משק הבית ומספר הנפשות בו על סך ההוצאה על מזון ועל ההוצאה על קבוצות מזון שונות – כלומר, באיזו מידה משתנה ההוצאה על קבוצות מזון שונות בעקבות שינוי בהכנסה או בגודל משק הבית.⁵ סעיפי הוצאה שמשתנים בשיעור נמוך יחסית כאשר יש שינוי בהכנסה, אך משתנים במידה רבה יחסית כאשר יש שינוי במספר הנפשות במשק הבית, הוגדרו כסעיפי הוצאה הכרחיים

⁵ מונחים אלו שקולים לגמישויות בתורת הכלכלה. לפירוט שיטת המדידה ראו נספח.

יחסית – מתוך הנחה שאם חלה ירידה בהכנסה של משק בית בגודל נתון והוא בכל זאת אינו מקטין את ההוצאה על קבוצת מזון מסוימת, הוא רואה בה הוצאה הכרחית. בדומה לכך, אם משק הבית גדל וההוצאה גדלה באופן דומה למדי (כלומר הגידול במספר הנפשות אינו מצמצם משמעותית את ההוצאה לנפש בקטגוריית מזון מסוימת), מדובר בהוצאה הכרחית.⁶

בהתאם להנחות הללו הוגדר מדד מסכם של שתי השפעות – השפעת ההכנסה והשפעת גודל משק הבית – על רכישת מזון בכלל, ועל צריכת קבוצות המזון השונות בפרט. המדד מציג את ההכרחיות היחסית של הוצאה כיחס בין המידה שבה היא מושפעת מגודל משק הבית, למידה שבה היא מושפעת מרמת ההכנסה.⁷ ציון גבוה יותר במדד מעיד על השפעה רבה של גודל משק הבית ביחס להשפעת ההכנסה – כלומר מייצג הוצאה הכרחית יותר.

לוח 1 מציג את מידת ההשפעה של הכנסת משק הבית וגודל המשפחה על סעיפי הוצאה שונים, וכן את מדד ההכרחיות של ההוצאה.⁸ החישוב נעשה עבור שינוי של 10 אחוזים בהכנסה הממוצעת של משק בית (13,136 שקלים) ובגודלו הממוצע (3.2 נפשות). פירוט מלא של המתודולוגיה מובא בנספח לפרק. כפי שניתן לראות, גידול של 10 אחוזים בהכנסה מביא לגידול של 4.6 אחוזים בסך ההוצאה על מזון.

אשר לקטגוריות המזון השונות: נראה כי השפעת ההכנסה על ההוצאה על בשר, עופות ודגים נמוכה יחסית. באופן דומה, גם ההוצאה על שמנים צמחיים (לבישול) מושפעת רק במעט מרמת ההכנסה. מנגד ראוייה לציון ההשפעה הרבה יחסית של ההכנסה על ההוצאה על ירקות ופירות, כמו גם על חלב ומוצריו ועל ביצים.

במקביל, גמישות סך ההוצאה על מזון ביחס למספר הנפשות במשק הבית עומדת על 0.41. כלומר, בממוצע, גידול של 10 אחוזים במספר הנפשות במשק הבית יוביל לגידול של 4.1 אחוז בסך ההוצאה של משק הבית על מזון. ההסבר לכך נעוץ ביתרון לגודל ובשינוי בהרכב מוצרי המזון במשפחות גדולות יותר. כך למשל ההוצאה על לחם ומוצרי בצק מושפעת מגודל המשפחה במידה רבה יחסית (גידול של 7.2 אחוזים בהוצאה עבור גידול של 10 אחוזים בגודל משק הבית בממוצע), וכך גם ההוצאה על בשר ועופות (5.0 אחוז), ועל חלב ומוצריו וביצים (5.6 אחוז). לעומת זאת, ההוצאה על ארוחות מחוץ לבית מושפעת שלילית מגודל המשפחה באופן

⁶ ברור כי ייתכן גם שמשק הבית ישנה את הרכב ההוצאה למוצרים זולים יותר, קרוב לוודאי בתוך אותה קבוצת מזון.

⁷ להרחבה ראו Chernichovsky (עמיד להתפרסם).

⁸ האומדנים המלאים שנתונים אלו מבוססים עליהם מפורטים אצל צ'רניחובסקי ורגב (עמיד להתפרסם).

משמעותי (3.4- אחוז). כלומר, כאשר כל המאפיינים האחרים של משק הבית זהים, עולה אחוז ההוצאה על לחם ועל מוצרי חלב ויורד אחוז ההוצאה על ארוחות מחוץ לבית ככל שמספר הנפשות גדל.

הקבוצות המובילות במדד הכרחיות ההוצאה הן בשר ועופות, לחם ומוצרי, שמנים צמחיים (לבישול) ומשקאות קלים. לעומתן, משקאות חריפים וארוחות מחוץ לבית מדורגות בתחתית המדד. סעיפי ההוצאה המדורגים באמצע מדד ההכרחיות הם חלב ומוצרי, דגים וירקות ופירות. משמעות הממצאים היא שככל שההכנסה לנפש יורדת, מבין המזונות הבסיסיים תהיה נטייה גדולה יותר לוותר על חלב ומוצרי, דגים וקבוצת הירקות והפירות, ולהותיר את צריכת הבשר והעופות, הלחם ומוצרי, השמנים הצמחיים והמשקאות הקלים⁹ קבועה יחסית.

לוח 1. מידת ההשפעה של הכנסת משק הבית וגודלו על ההוצאה למזון ומדד הכרחיות, לפי קבוצות מזון

קבוצת מזון	מידת ההשפעה של הכנסת משק הבית*	מידת ההשפעה של גודל משק הבית*	מדד הכרחיות (השפעת גודל המשפחה חלקי השפעת הכנסה)
סך ההוצאה על מזון	4.6%	4.1%	0.89
בשר ועופות	1.6%	5.0%	3.06
לחם ומוצרי בצק	2.6%	7.2%	2.72
שמנים צמחיים	1.0%	2.1%	2.24
משקאות קלים	1.6%	3.5%	2.24
חלב ומוצרי, ביצים	3.0%	5.6%	1.85
דגים	1.7%	2.7%	1.56
ירקות ופירות	3.3%	4.8%	1.45
סוכר ומוצרי	2.7%	3.2%	1.17
מוצרי מזון שונים	3.2%	3.1%	0.95
ארוחות מחוץ לבית	9.0%	-4.3%	-
משקאות חריפים	3.5%	-2.1%	-

* אחוז השינוי בהוצאה בעקבות שינוי של 10 אחוזים בהכנסה או בגודל משק הבית.

מקור: דב צירניחובסקי ואיתן רגב, מרכז טאוב

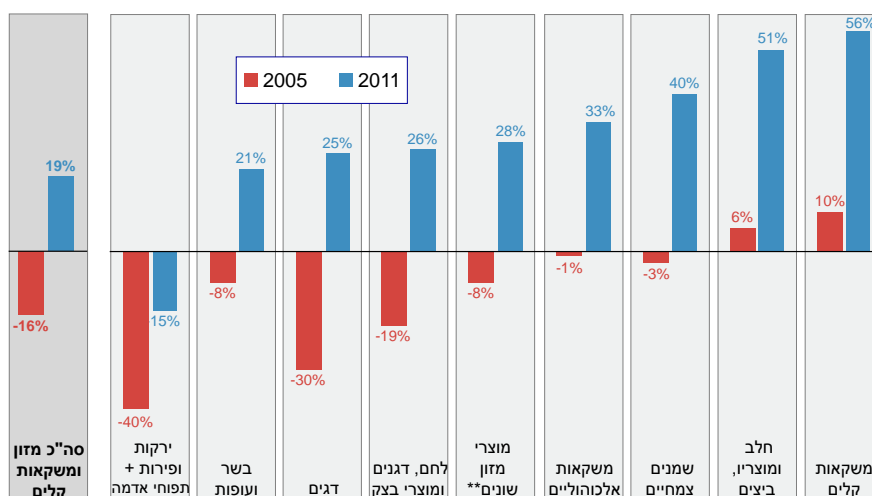
⁹ אף שמבחינה תזונתית משקאות קלים הם אינם קבוצת מזון הכרחית, נראה כי בראייתם הסובייקטיבית של משקי הבית בישראל זהו סעיף הוצאה חשוב, אשר ההוצאה עליו נשארת יציבה למדי גם בקרב בעלי הכנסות נמוכות.

נטייתם של משקי בית עניים לוותר על צריכת מוצרי חלב ועל דגים נובעת ככל הנראה מההתייקרות המשמעותית שחלה במחירים בשנים האחרונות (תרשים 4). בשנת 2005 היו מרבית מוצרי המזון בישראל זולים בהשוואה ל-OECD, אך בתוך שש שנים בלבד נעשו קטגוריות המזון בארץ, מלבד ירקות ופירות, ליקרות יותר. מוצרי החלב בישראל היו יקרים ב-6 אחוזים בלבד ב-2005, אך ב-2011 הגיעו לרמת מחירים הגבוהה ב-51 אחוז מהממוצע ב-OECD; הדגים היו זולים ב-30 אחוז ב-2005, אך ב-2011 כבר היו יקרים ב-25 אחוז ממוצע ה-OECD. הירקות והפירות נותרו כאמור זולים בהשוואה ל-OECD, אך ב-2005 הם היו זולים בהרבה (הפרש של 15 אחוז ב-2011 לעומת 40 אחוז ב-2005). בעוד שמחירים של מרבית הירקות בישראל נמוך יחסית, מיני פירות רבים אינם זולים, במיוחד כאשר מדובר בפירות אשר קשה (ויקר) לגדלם בארץ, אך הם אינם מיובאים מחו"ל. זוהי כנראה הסיבה שההוצאה על ירקות ופירות בישראל רגישה מאוד לרמת ההכנסה – משפחות עניות קונות בעיקר ירקות זולים, ומשפחות אמידות קונות גם פירות יקרים. בראייה רחבה, ניכר כי העלייה המשמעותית שחלה בשנים האחרונות במחירי המזון בישראל השפיעה שלילית גם על הרכב הצריכה – במיוחד בקרב משפחות עניות.

תרשים 4

הפערים בין מחירי המזון בישראל וב-OECD*

2005 ו-2011

* המחירים הממוצעים במדינות ה-OECD.

** מוצרי מזון שונים – אבקות להכנת מזון, ארוחות מוכנות (קפואות או יבשות), גרנולה, מוצרי עזר לאפייה, מזון לתינוקות, משלוחים ואוכל טרי מוכן, מסטיקים, מעדני חלב או סויה, קטניות יבשות, קפה ותה, רטבים, תבלינים, תחליפי בשר וגבינות.

מקור: דב צ'רינובסקי ואיתן רגב, מרכז טאוב

נתונים: OECD

ההוצאה הנורמטיבית על מזון

לצורך קביעת ההוצאה הנורמטיבית בסעיפי ההוצאה שקיבלו ערך חיובי במדד הכרחיות ההוצאה, נבדקה ההוצאה החודשית הממוצעת (לשנת 2011) בכל קטגוריית מזון לפי עשירוני הכנסה (תרשימים 5א'-5ד'). מטרתה של הבדיקה היא לבחון באילו טווחי הכנסה ההוצאה לנפש נותרת קבועה גם כשהכנסה לנפש משתנה.¹⁰ ההנחה היא שההוצאה תישאר קבועה בטווחי ההכנסה שבהם הכנסת משק הבית גבוהה מספיק כדי לרכוש את כל המזון הדרוש לו, אך אינה גבוהה מספיק כדי לרכוש מזון אשר יוגדר כמותרות מבחינת האיכות והכמות.

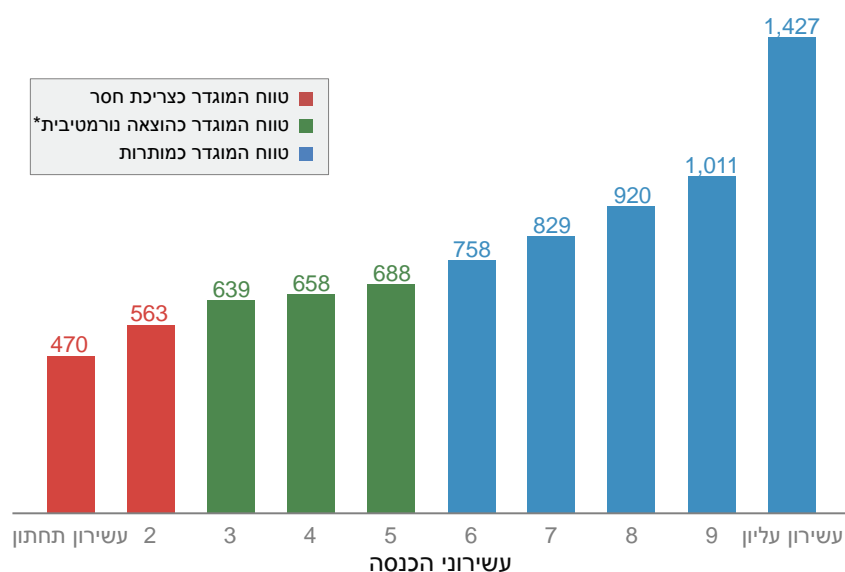
ההיגיון העומד מאחורי הנחה זו הוא שאם הכנסת משק הבית אינה מספיקה כדי לרכוש את כל המזון הדרוש לו, יש לצפות שעלייה בהכנסה תביא לעלייה בהוצאה על מזון; באופן דומה, אם הכנסת משק הבית גבוהה מספיק כדי לרכוש מזון המוגדר כמותרות, גם אז עלייה בהכנסה צפויה לגרום לעלייה בהוצאה. אך כאשר ההוצאה על מזון אינה משתנה בטווח הכנסות מסוים, סביר להניח שהכנסת משקי הבית בטווח זה גבוהה מספיק כדי לרכוש את כל המזון הדרוש להם, אך אינה גבוהה מספיק בשביל לרכוש מזון המוגדר כמותרות. היינו, ההוצאה שנתרת קבועה בטווח הכנסות רחב דיו מייצגת הוצאה נורמטיבית, או הוצאה מקובלת חברתית.

בהיעדר נתונים מספקים על כמויות, מחירים ואיכות מוצרי המזון שצורכים משקי הבית השונים, אין אפשרות לקבוע באופן ישיר איזה חלק מן האוכלוסייה מוותר על מזון (או מתפשר על איכותו) ומהו היקף הוויתור. עם זאת, מציאת טווח הכנסה שבו ההוצאה על מזון יציבה למדי מאפשרת לקבוע בסבירות גבוהה כי משקי בית הנמצאים מתחת לטווח נאלצים לבצע ויתורים מסוימים בצריכת מזון (בכמות, באיכות או בשני המדדים). יתר על כן, הגישה מאפשרת לחשב את ערכם הכספי של הוויתורים הללו. בתרשימים 5א'-5ד' טווח ההוצאה הנורמטיבית מופיע בירוק, טווח צריכת החסר מופיע באדום, וטווח המותרות – בכחול.

¹⁰ הבחינה נעשת לפי עשירוני הכנסה ולא לפי חמישוניים, כדי לקבל תמונה חדה יותר של מדרג דפוסי ההוצאה לפי הכנסה.

בראייה כוללת ניכרת התייצבות של סך ההוצאה החודשית הממוצעת למזון לנפש סביב רמה של 662 שקלים לנפש (תרשים 5, חלק א').¹¹ לפי נתון זה, נראה כי ההוצאה של העשירון השני על מזון נמוכה ב-99 שקלים לחודש מההוצאה הנורמטיבית, ואילו העשירון התחתון מוציא על מזון סכום הנמוך ב-192 שקלים לנפש מההוצאה הנורמטיבית. כאשר מחריגים מן הניתוח את סעיפי ההוצאה הבלתי הכרחיים, היינו ארוחות מחוץ לבית ומשקאות חריפים, הפערים הם 90 שקלים ו-169 שקלים בהתאמה, כמפורט גם בלוח 2.

תרשים 5 (המשך בעמ' הבא)
א. הוצאה ממוצעת לנפש על סך מוצרי המזון
 לפי עשירוני הכנסה, בשקלים, 2011

* טווח ההוצאה הנורמטיבית מוגדר לפי קבוצת עשירוני ההכנסה הנמוכה ביותר שבתוכה ההבדלים בין סכומי ההוצאה על מזון בכל עשירון הם מינימליים.

מקור: דב צ'ריניחובסקי ואיתן רגב, מרכז טאוב
 נתונים: סקר הוצאות משקי בית של הלמ"ס, 2011

¹¹ התייצבות בהוצאה על מזון מוגדרת כאשר הפרשי ההוצאה בין עשירוני סמוכים הם מינימליים.

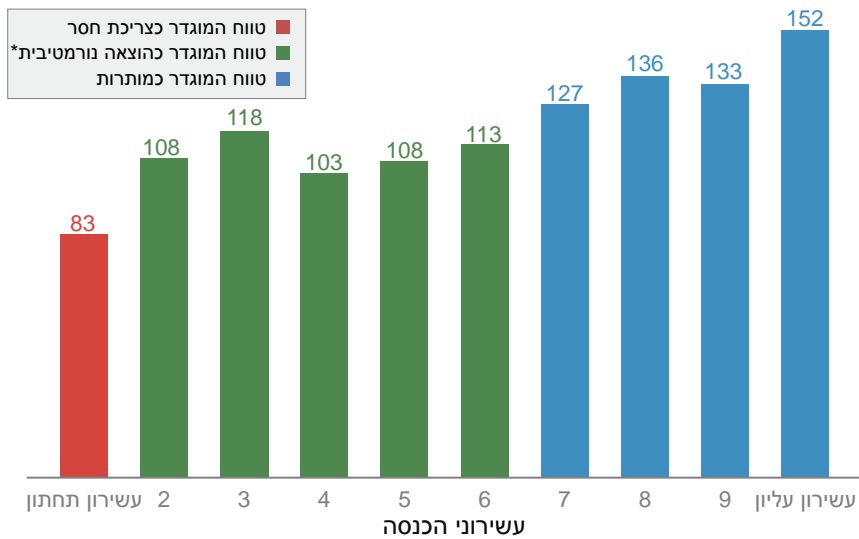
גם עבור קבוצות המזון הספציפיות נקבעו הוצאות נורמטיביות באותה השיטה (לוח 2). סעיפי ההוצאה שבהם ההוצאות הנורמטיביות היו הגבוהות ביותר (בסכומים מוחלטים) הם ירקות ופירות – 137 שקלים; בשר ועופות – 110 שקלים; וקבוצת החלב ומוצריה וביצים – 101 שקלים.

בקטגוריה "בשר ועופות" נראה כי העשירון השני מוציא סכום קרוב להוצאה הנורמטיבית, ואילו העשירון התחתון מציג חסר של כ-27 שקלים לנפש לחודש בסעיף זה – שהם 25 אחוז מההוצאה הנורמטיבית (תרשים 5, חלק ב'). לעומת זאת, ניכר כי בשני העשירונים התחתונים, המצויים מתחת לקו העוני, יש ויתור משמעותי יחסית בתחום ההוצאה על מוצרי חלב וביצים: ההוצאה הממוצעת של משקי בית בעשירון השני על מוצרי מזון בקטגוריה זו נמוכה ב-22 שקלים מההוצאה הנורמטיבית (ויתור של 22 אחוז), והוצאתו של העשירון התחתון נמוכה ב-29 שקלים (ויתור של 29 אחוז). ויתור משמעותי עוד יותר ניכר בקטגוריה פירות וירקות, שם חסרו לעשירון השני 25 שקלים (18 אחוז) כדי להשתוות להוצאה הנורמטיבית, ולעשירון התחתון – 48 שקלים (35 אחוז מההוצאה הנורמטיבית) (תרשים 5, חלקים ג' וד'). אם כן, ביחס לקבוצות אלו מצטיירת תמונה של מחסור בעשירונים התחתונים, לעומת התייצבות יחסית בעשירון השלישי ומעלה.¹²

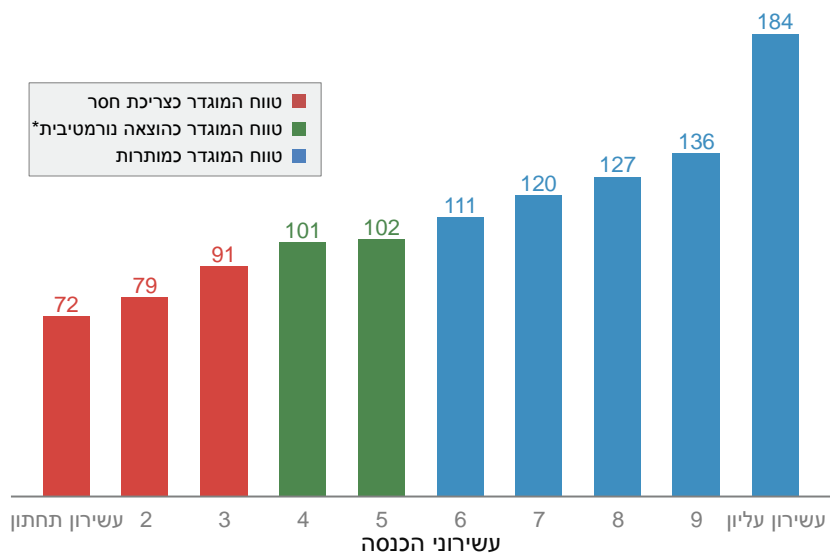
¹² חשוב לציין כי בקבוצות מזון מסוימות רמת ההוצאה מתייצבת רק בעשירון הרביעי (לדוגמה חלב ומוצריה), ובקבוצות אחרות היא מתייצבת כבר בעשירון השני (לדוגמה בשר ועופות). כאמור, התייצבות ההוצאה על קבוצת מזון מסוימת כבר בעשירונים הנמוכים מעידה על כך שמדובר בהוצאה הכרחית – או כזו שקשה לוותר עליה – בראיית משקי הבית.

תרשים 5 (המשך מעמ' קודם)
לפי עשירוני הכנסה, בשקלים, 2011

ב. הוצאה נורמטיבית על בשר ועופות

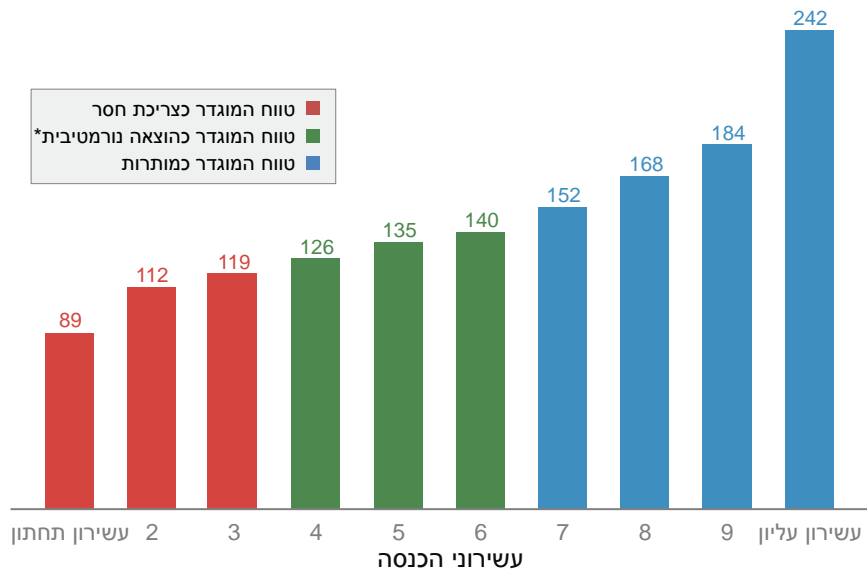
ג. הוצאה נורמטיבית על חלב ומוצריו וביצים

* טווח ההוצאה הנורמטיבית מוגדר לפי קבוצת עשירוני ההכנסה הנמוכה ביותר שבתוכה ההבדלים בין סכומי ההוצאה על מזון בכל עשירון הם מינימליים.

מקור: דב צירניחובסקי ואיתן רגב, מרכז טאוב
נתונים: סקר הוצאות משקי בית של הלמ"ס, 2011

תרשים 5 (המשך מעמי קודם)
ד. הוצאה ממוצעת לנפש על ירקות ופירות
 לפי עשירוני הכנסה, בשקלים, 2011

* טווח ההוצאה הנורמטיבית מוגדר לפי קבוצת עשירוני ההכנסה הנמוכה ביותר שבתוכה ההבדלים בין סכומי ההוצאה על מזון בכל עשירון הם מינימליים.

מקור: דב צ'רניחובסקי ואיתן רגב, מרכז טאוב
 נתונים: סקר הוצאות משקי בית של הלמ"ס, 2011

לוח 2. ההוצאה הנורמטיבית על מזון לעומת ההוצאות של עשירונים 1 ו-2 לפי סעיפי הוצאה, בשקלים, 2011

סעיף הוצאה	הוצאה נורמטיבית	פער בין ההוצאה הנורמטיבית להוצאה של עשירון 2	פער בין ההוצאה הנורמטיבית להוצאה של עשירון 1
סה"כ	662	99	192
בשר ועופות	110	2	27
לחם ומוצרי בצק	95	10	12
שמנים צמחיים	19	3	6
משקאות קלים	29	5	8
חלב ומוצריו, ביצים	101	22	29
דגים	27	6	11
ירקות ופירות	137	25	48
סוכר ומוצריו	26	6	8
מוצרי מזון שונים	52	11	20
סה"כ ללא ארוחות מחוץ לבית ומשקאות חריפים	596	90	169

* ההוצאה הנורמטיבית היא ההוצאה הממוצעת של העשירונים המסומנים בירוק בתרשים 5, חלקים א-ד'. לפירוט לגבי קבוצות מזון אשר אינן מוצגות בתרשימים לעיל ראו צ'רניחובסקי ורגב (עמיד להתפרסם).

מקור: דב צ'רניחובסקי ואיתן רגב, מרכז טאוב

2. סיכום

דפוסי ההוצאה על מזון של משקי בית בישראל ביחס להכנסה מציירים תמונה שאינה מפתיעה: נטל ההוצאה על מזון ביחס להכנסה גבוה יותר ככל שרמת ההכנסה לנפש של משק הבית נמוכה יותר. עם זאת, השינויים שחלים בהרכב ההוצאה עם השינויים בהכנסת משק הבית ובגודלו מעניינים ומפתיעים במידת מה. הנטל גבוה במיוחד במוצרים שמשקי הבית רואים כנחוצים ביותר (כלומר אינם מצמצמים בהרבה את צריכתם גם עם ירידת ההכנסה לנפש) – בעיקר בשר ועופות, לחם ומוצרי בצק ושמנים צמחיים. לעומתם יש קבוצות מזון שרכישתן מצטמצמת ביחס לאחרות עם ירידת ההכנסה של משק הבית ועלייה בגודלו: חלב ומוצריו וביצים, ובמיוחד ירקות ופירות. למעשה, ההוצאה על ירקות ופירות מגלה דפוס הוצאה דומה לשל מוצרי מותרות.

בהיעדר ידע מספק בדבר מחירי המזון עבור קבוצות הכנסה שונות (שהרי מחירי המזון משתנים ממקום למקום, וכך גם איכות המוצרים הנרכשים), קשה להעריך בדיוק את המשמעות המלאה של ממצאי המחקר על כמותו ואיכותו של המזון הנצרך בפועל. עם זאת, במונחים הסתברותיים אפשר להניח כי לדפוסי ההוצאה הללו עלולות להיות השלכות תזונתיות הקשורות לעוני – בפרט כאשר משווים בין עשירוני הביניים לשני העשירונים שהם מתחת לקו העוני. עם ירידת ההכנסה משקי הבית נוטים להמשיך לצרוך חלבונים מבשר ועופות, פחמימות מלחם ומוצרי בצק ושמנים צמחיים, אך עלולים להתקשות לשמור במידה מספקת על צריכת ויטמינים המגיעים מחלב ומוצריו, ובעיקר מצריכת ירקות ופירות, שהם הבסיס לתזונה ים תיכונית בריאה.

הממצאים גם מתיישבים עם תחושותיו של הציבור כלפי יוקר מוצרי המזון, שהתבטאו בין היתר ב"מחאת הקוטג'" ובניסיונות להוריד את מחירי הפירות והירקות בדרכים של מחאה ציבורית והתארגנויות עצמאיות.

נספחים

אופן חישוב גמישויות ההוצאה על מזון

הגמישויות המוצגות בלוח 1 מתבססות על ניתוח של סקר הוצאות משקי הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת 2011. הניתוח כולל רגרסיות OLS, שבהן המשתנה המוסבר (עבור כל קטגוריית מזון) הוא לוג ההוצאה החודשית של משק הבית על קטגוריית המזון הרלוונטית (צ'רניחובסקי ורגב, עתיד להפתרסם). המשתנים המסבירים הם מאפיינים שונים של משק הבית: לוג ההכנסה נטו, לוג מספר הנפשות, לוג גיל ראש משק הבית, בעלות על דירה, האם בראש משק הבית עומדת אישה, האם המשפחה היא חרדית או ערבית, והאם משק הבית נמצא בפריפריה.

השפעתם של מאפייני משק הבית על גובה ההוצאות על מזון שונה עבור כל קטגוריית מזון. עם זאת, כאשר בוחנים את השפעת מאפיינים אלו על סך ההוצאה על מזון מתבהרת במעט התמונה הגדולה. כפי שאפשר לראות בלוחות 1 ו-2 לעיל, גמישות סך ההוצאה על מזון ביחס להכנסה היא כ-46 אחוז, והגמישות ביחס לגודל המשפחה היא כ-41 אחוז. כצפוי, שני משתנים אלו מובהקים מאוד (עבור כל קטגוריית מזון). גמישות ההוצאה ביחס לגיל ראש משק הבית היא כ-10 אחוזים. מעניין לציין כי כאשר מביאים בחשבון את ההכנסה ואת גודל משק הבית, אין למין ראש משק הבית השפעה מובהקת על גובה ההוצאה על מזון, וגם לא להשתייכות לאוכלוסייה החרדית. לעומת זאת נראה כי השתייכות לקבוצת המוסלמים או הדרוזים מגדילה את הוצאות משק הבית על מזון בכ-21 אחוז – בעיקר בגלל הוצאה מוגברת על מוצרי בשר במגזרים אלו (רגב, 2014). גם מגורים בפריפריה מגדילים את ההוצאה על מזון בכ-6 אחוזים. באופן מעט מפתיע, בעלות על דירה (ללא משכנתא) אינה מגדילה את ההוצאה על מזון בהשוואה למגורים בשכירות, ובעלות על דירה עם משכנתה מקטינה את ההוצאה בכ-9 אחוזים. ייתכן שהדבר משקף הצטמצמות תקציבית הנדרשת ממשק הבית לאחר רכישת דירה, על מנת לעמוד בתשלומים ובהתחייבויות נלוות לרכישה.

מקורות

אנדבלד, מירי, נתנאלה ברקלי, אלכסנדר פרומן, אלכסנדר גאליה ודניאל גוטליב (2012), "ביטחון תזונתי: מהלך הסקר וממצאים עיקריים", **מחקרים**, 108, המוסד לביטוח לאומי.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2012), **סקר הוצאות משקי בית לשנת 2011**. המועצה הלאומית לביטחון תזונתי (2014), **תכנית לאומית להבטחת ביטחון במזון לבתי אב בישראל**.

מבקר המדינה (2014), **דוח ביקורת – פעילות הממשלה לקידום הביטחון התזונתי**, משרד מבקר המדינה.

צ'רניחובסקי, דב וגיא נבון (2012), **ההוצאה הפרטית לשירותי רפואה בישראל**, נייר דיון 2012.13, בנק ישראל.

צ'רניחובסקי, דב ורגב איתן (עתיד להתפרסם), **דפוסי ההוצאה על מזון בישראל**, נייר מדיניות, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

רגב, איתן (2014), "לגמור את החודש: הוצאות, הכנסות וחיסכון של משקי בית בישראל", בתוך דן בן-דוד (עורך), **דוח מצב המדינה – חברה, כלכלה ומדיניות 2014**, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל, עמ' 84–17.

Chernichovsky, Dov (Forthcoming), *Mirror Mirror on The Wall; Policy Implications of Household Discretionary Expenditures on Medical Care*, Taub Center for Social Policy in Israel.

OECD.StatExtracts, <http://stats.oecd.org/>.